

М. ШАПОВАЛ

МИХАЙЛО ДРАГОМАНОВ, ЯК ІДЕОЛОГ НОВОЇ УКРАЇНИ

В-ВО „ВІЛЬНА СПІЛКА“

ПРАГА — 1934

МИХАЙЛО ДРАГОМАНОВ, ЯК ІДЕОЛОГ НОВОЇ УКРАЇНИ.

/з нагоди 35-ліття смерти і 50-ліття програми укр.соціалізму/
Лекція в Детройті 28 вересня 1930р.

В С Т У П.

20 червня ц.р. злійснилося 35 літ, як одійшов од нас навіки Михайло Драгоманов, а 6-го вересня ц.р. сповнилося 50 літ першої програми українського соціалізму, витвореної Драгомановим і Подолинським і підписаної ними 1 вересня 1880р.

Великий обсяг часу розділяє нас від згаданих історичних моментів, але чи своїми ідеалами і думками далеко стоямо від них ми? Чи становище українського народу змінилося та, що ми могли сказати сьогодні, що і Драгоманов і його програма одійшли в історію і втратили свою актуальність для нас? Чи можемо лише згадувати і шанувати драгоманова, чи вчитись і наслідувати його? На такі питання відповідь можна одержати лише з порівнання сьогоднішнього стану України з станом перед 50-ма роками, коли жив і працював драгоманов, а також з порівнання науки драгоманова з сучасними українськими ідеологіями та з критичною оцінкою цих ідеологій. Перевівши таку працю, ми б могли належно установити історично-сучасну вартість праці Драгоманова з відповідною до неї пошаною.

I. ЖИТТЯ ДРАГОМАНОВА.

Родився Драгоманов 6-го вересня року 1841-го, цеб-то на другий рік після виходу "Кобзаря". Родився в родині дрібного дворяніна, нащадка козацького роду, в Гадяцькому повіті на Полтавщині.

Року 1859-го скінчив полтавську гімназію і на осінь вступив до київського університету, який скінчив 1863 року. Залишений при університеті, написав свої наукові роботи з римської історії /1864 і 1869р./. Роки 1870-73 пробув за кордоном для наукового удосконалення. Вернувшись, був доцентом старинної історії, аж поки не був звільнений проти своєї волі і виїхав з доручення київ.україн.громади 1875р. за кордон на завжди. За кордоном жив у Леневі, де видавав книжки, рецензував часописи, співпрацював у європейських виданнях, розвивши велику літературну діяльність. Року 1886 стався болючий розрив з українською громадою в Київі. Року 1889 перейшов до Софії на посаду професора всесвітньої історії, де й був до кінця життя, вмерши на чужині 20 червня 1895р./мавши не сповна 54 роки/.

Драгоманов став чимсь тає великим в історії українського відродження, що значіння його прирівнюють до значіння Шевченка і вважають справедливо батьком модерного визвольного руху та творцем визвольної програми українського народу або коротче - ідеологом Нової України.

II. ПРАЦЯ ДРАГОМАНОВА.

Що нам залишилось матеріально від Драгоманова?

Велике літературно-наукове надбання його, що своїм ідейним змістом стало не то-що пам'ятником національного відродження, але все є

ї буде чинником дальнішого відродженського процесу.

Головніше згадаємо тут:

Три праці з римської історії, в яких маємо незвичайну для 60-х р.р. XIX.в. критику історичних джерел і певний виклад соціологічних поглядів Драгоманова.

4 томи опрацьованих українських народних пісень на суспільно-політичні теми. "Історическія п'єси малорусского народа /1874р./ видані в Київі, а інші 3 томи в Женеві. Один том "Малорусских преданій и рассказов" /1875р./ подає нам збірку незвичайно-цікавих матеріалів до характеристики релігії і філософії, соціології і географії нашого народу, упорядкованих оригінально. В передмові Драгоманов подав проект класифікації фольклорного матеріалу і вказав на соціологічний метод, як на єдино-науковий метод досліду суспільних явищ.

4 томи дослідів народної словесності /вид. Наук. Т-вом ім. Шевченка/.

Переднє слово до Громади /1878/.

Шевченко, українофіли і соціалізм /1878р./

Історическая Польша и великорусская демократія /1883/.

Вільна Спілка /1884/.

Чудацькі думки про укр.національну справу /1891/.

Листи на Над-дніпрянську Україну /1893/.

Опріч цього на кілька томів набереться його інших статтів, брошюр, заміток. З них дуже цікаві огляди укр. письменства, статті про Німеччину, про Русько-турецьку війну, про жидівську справу на Україні, полемика з рос. соціалістами і ін.

Що-до соціалізму Драгоманова, то передовсім для характеристи цього слугують:

а/ Переднє слово до Громади;

б/ Шевченко, українофіли і соціалізм;

в/ Український інтернаціоналізм;

г/ Нації Східної Європи та інтернаціон. соціалізм.

д/ Програма 1880 року.

Є ще одна спадщина Драгоманова, варта найбільшої уваги - це його листування:

2 томи листування з Франком, 7 томів листування з Павликом і ще кілька збірок листів - це незвичайно живе джерело для пізнання Драгоманова і тодішніх відносин між укр. "інтелігенцією".

Всі літературні твори Драгоманова - це таке явище в історії нашої суспільно-наукової і політичної думки, що було ще довго чинним розвитку укр. визвольного руху і памятником великої праці і терпіння апостола української науки. Вивчення праці Драгоманова є найліпшим способом до розвитку свідомості і критичної здібності всіх, що виходять на поле української праці.

III. НАУКОВИЙ СВІТОГЛЯД ДРАГОМАНОВА.

Ще в одній з молодечих праць /Римская история и Тацит/ Драгоманов заявив себе позитивистом, ставши на цей ґрунт в 60-х роках, ще коли позитивізм Конта і Д.С. Мілля ледве став відомий в наукових колах. Пізнавати явища позитивно значить: брати лише те, що сприймаємо нашими органами /рецепторами/ і перевіряти їх критично - методами формальної логіки, експериментом /спробою/, перевіркою через інших людей, установленням причинових зв'язків..

Щоб установити зв'язок причин і наслідків, треба досліджувати чинники, які спонукають людей до тієї чи іншої поведінки. В науці йшов і йде великий спір про чинники суспільного життя людей: чи цих

чинників є багато, чи всі їх можна звести до якогось одного? Учені здавна поділились на два табори: одні твердять, що чинників є багато /плюралісти/, а другі твердять, що всі вони зводяться до одного /моністи/.

Драгоманов був плюралістом, як більшість сучасних учених. Через це він не став марксистом, хоч і був у ме-чім під впливом теорій Маркса, який виставив тезу і силувався її довести, що вся поведінка людей, суспільний процес і розвиток суспільства спричиняються розвитком продукційних сил, цеб-то суспільство рухається під впливом економічного чинника.

Драгоманов сказав не раз - ні! поведінка людей обумовлюється багатьма чинниками і не раз у своїх творах доводив це, наддаючи більшої ваги чинникам географичним /див. "Істор. Польща и великорусская демократія"/.

І справді.

Економічна діяльність людини має метою задоволити вроджену потребу жиць наявні /обміну річовин/. Але чи людина має лише цю одну вроджену потребу - живлення? Ні, є ще й інші, напр.: потреба розмноження. Кіба інстинкт розмноження не рухає нами іноді з нечуваною силою? Кіба наш організм має лише один орган - шлунок? Органи розмноження є так само мовчучими чинниками нашої поведінки.

А інстинкт пізнання? Ми маємо мозок, що є вродженим органом пізнання і потреба пізнання є вродженою силою. Формування мови і думки відбувається стихійно, мимо нашої свідомості. Кіба думки не рухає нами?

Так само маємо вроджену потребу охорони нашого життя особистого /інст. індивід. самоохорони/ і життя колективного /інст. гуртової самоохорони/. А потреба розваги хіба не є вроджена? А потреба спочинку хіба не вроджена?

Отже в залежності від вроджених потреб нашого організму відбувається та чи інша діяльність:

- розмноження - діють полові органи і на цім ґрунті виникає безліч форм людського спання і боротьби, форми організації і діяльності. Чи можна цю діяльність звести до економічного фактуру. Коли захочана пара скінчує життя самогубством через те, що їй заборонено взяти шлюб - чи це можна звести до економіки?

- жиць наявні - спричиняє господарську діяльність во ім'я задоволення потреб шлунку;

- досвідна діяльність провадиться через інший орган - мозок. Смерть ученого з бажання відкрити істину не можна звести до економіки;

- розвага, яка задоволяється ріжними формами мистецтва так само не відноситься до економіки.

Взявши хоч би ці форми діяльності, чи можемо їх звести до економіки? Ні. Чи можна принаймні визнати одну з цих потреб за головнішу, напр. живлення? Ні. Коли незадоволеннями - б живлення, то вмерли б з голоду; коли незадоволеннями - б розмноження, то вимерло б людство через безплодіс; коли не функціонує мозок, то згинули б через ідiotизм.

Незадоволення однієї з цих потреб веде до смерті. Яка потреба головніша? Ко ж на з їх головна. І поведінку людей спричинює кожна. Тому суспільний процес відбувається не лише через економіку, але і через ідеї, і через почуття. Як знаємо з науки, то ще й через вплив космічних сил - світло, тепло, звук, електрика і інші /клімат, географ. положення, сушу і воду і т.п./.

Отже можна твердити про одну силу, що керує нами? Ні, не можна.

Марксисти /і комуністи і соціал-демократи/ твердять про один

економічний чинник, але це фікція: саме цей економічний чинник, як приглянувшись близче, є складним чинником /"земля, труд і капітал"/.

Драгоманов - плюралист є вченням, що скріплював справжню науку. Він не міг піти в марксисти і дав інший напрям українському соціалізму. В цім коріниться одна з причин боротьби між укр.соціалістами і большевизмом.

Метод в дослідах драгоманова соціологічний, це більше пізнання суспільного життя провадиться шляхом аналізу основних елементів соціального явища, розкриття їх зв'язку і взаємочинності.

Пізнати суспільство можна лише на основі вивчення його власної природи - казав драгоманов.

І він досліджував: історичну минувщість суспільств; такі витвори суспільного процесу, як фольклор /народна словесність/, літературу, науку, релігію, почасти і економіку.

З суспільних процесів він найбільше займався політичним процесом і почасти процесом культурним /виховання/, отже був публіцистом і соціальним учителем.

IV. СОЦІОЛОГІЧНІ ПОГЛЯДИ ДРАГОМАНОВА.

Основною одиницею суспільства драгоманов уважає людську особу, добробут і щастя якого є для драгоманова вищим критерієм. Головна форма скупчення осіб - громада і товариство.

На громаді, як основній суспільній клітині, драгоманов будує теорію свого соціалізму /"український соціалізм не партія, а громада"/ - громадівства. Вільна спілка громад, обєднаних мовою, для його є основною формою організації соціалістичного суспільства. Союз національних вільних спілок - людство.

Порода з окремою мовою - нація, яку драгоманов рішучо одержиме від держави.

Громада і держава для драгоманова є явища якісно однакові, а одержнюються лише кількісно. Людство має організуватись по націях, а тому драгоманов бореться проти сучасного поділу людства на держави, що сполучують в собі різні нації, при чому одна з їх обов'язково панує, а з цього панування виникає безліч недощів для неволеної нації.

Як бачимо поняття особи, громади і нації, лежить в основі суспільно-структурних поглядів драгоманова.

Драгоманов досліджував державу, націю, громаду, церкву, класу, партію і ін. форми гуртування та скупчення людей і з цього вивів свої погляди про громаду, як основну форму соціалістичного суспільства.

Маючи це все на увазі, глянемо на ідеологію драгоманова.

Основна формула людської мети:

"жити по своїй волі на своїй землі" /Передне слово, ст.36/.
А що це значить?

"в рівності і спільному господарстві над усім, що потрібно людям, і єсть корінь волі для людей, маючих свої держави і не маючих їх" /ст.40/

Цього досягнути можно в формі організації громади:

"Громада мусить бути спілкою вільних людей" /ст.41/

Метою політики є організація таких громад:

"От дійти до того, щоб спілки людські, великі і малі, складались з таких вільних людей, які по-всій мірі походились для спільної праці й помочі в вільні товариства, - це є їх ціль,

до котрої добиваються люди і котра зовсім неподібна до теперішніх держав, своїх чи чужих, виборних чи не виборних. Ціль та звєтесь б е з и а ч а л ь с т в о: своя воля кожному й вільне громадство й товариство людей й товариств" /ст.41/.

Ляк мав-би поставитись до цього український народ? Драгоманов відповідає:

"Вона /Україна/ мусить стати товариством товариств, спілкою громад" /ст.40/.

Драгоманов указує, що подібний рух вже існує в Європі й Америці:

"В західній Європі й Америці є вже сотні тисяч людей, котрі просто прямають до цих порядків. То партія соціальна - громадська, соціалісти - громаді в ці /ст.43/.

З цього висновок:

"Ми бачили вище, що українські письменні люди й українське мужицтво прийшли до того, що їм не остается далі, як просто пристати до думок європейських і американських громадів - ців і по-своєму прикладати їх на своїй землі" /ст.46/.

Отже шлях України - соціалізм!

Драгоманов розглядає історію України і знаходить в ній виразну тенденцію простого люду до таких громадських порядків. Зaporожську Січ вважає за комуністичний вигвір українського трудового люду/господарсько-вояцька комуна/, але московська неволя обірвала нитку громадівської творчості трудових мас в кінці XVIII стол. Драгоманов пропонує вхопитись за кінець цієї історичної нитки й боротись во ім'я безнадальства і соціалізму, щоб "жити по своїй волі на своїй землі".

Драгоманов установлює в дії засади: 1/кохна нація /людська порода/ мусить бути сама собі господарем дома і 2/сила кожної нації полягає в її селянстві, а з цього він виводив, що визволення України мусить бути ділом селянських рук, бо "мужицтву ніхто не поможе окрім його самого" /ст.25/.

Отже - основна рушійна сила українського народу - с е л я н с т в о.

Для інтелігенції Драгоманов установлює з незвичайною прямолінійністю правило поведінки:

"Ті люди між письменними українцями, котрі не хотять, щоб де далі все більше Україна й ії мужицтво тратили свої сили - мусить за реч ти съ не йти з України, мусить упертись на тому, що кожний чоловік вийшовши з України, кожна копійка, потрачена не на українську справу, кожне слово, сказане не по-українському - єсть видаток з української мужицької скарбниці, видаток, котрий при теперішніх порядках не вернеться в неї ні звідки" /ст.60/.

Хотіли-б ми, щоб всі теперішні українські "націоналісти-патріоти" піднялися до такої висоти національного служення українському народу, які вказав Драгоманов цими словами, - цим заповітом, якому він слухав до кінця днів своїх.

Визвольну українську задачу ніхто за нас не виконає:

"Сам народ український мусить впорядкувати свою долю, як йому потрібно, скинувши з себе всяке панство і державство" /ст.22/.

Чи з цього випливає політика національної виключності? Ні. Сам Драгоманов указує:

"Ми тільки мусимо давати одесіч усікому хто дума порядкувати на нашій землі не тільки на шкоду нашому мужицтву, але й не знаючи його, не питуючи його або й зневажаючи його. Хто ж і чужий працює в спільці з нашими людьми, поважаючи їх, хто

пристає до наших громад, а особливо до громад мужицьких, той для нас таїй же наш чоловік, як мов би то він був наш і зроду!" /ст.85/.

Центральна ідея, як бачимо, була у Драгоманова та, що визволення України може статись лише в ласнім і силам, але коли-б національні меншості з нами співпрацювали, то ми їх пануємо, як самі себе.

Ось цей додаток про "чужих, як своїх зроду" і становить вихідну точку у відносинах до інших національностей.

Навколо цього питання про націоналізм та інтернаціоналізм Драгоманов ходив не-раз, заглядаючи в найдальші глибини його. Його досліди про жидівську справу на Україні, про відносини російського, польського і інших елементів до українсько-соціалізму і багато іншого свідчуть про це.

V. НАЦІОНАЛІЗМ ТА ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗМ.

Полемізуючи проти П.Л/аврова/, ідеолога руського революційного соціалізму, головного редактора рос. часопису "Вперед", Драгоманов дуже яскраво висловився в статті "Український інтернаціоналізм", вміщений р. 1880 у німецькому виданні "Jahrbuch für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik" /Цюрих/:

"Ми закликаємо кожного показати нам в публікаціях українських соціалістичних груп бодай один одинокий рядок, котрий не відповідав би точно духові і букві міжнародної соціалістичної науки і котрий заслуговував би на називу націоналізму, а не інтернаціонального соціалізму. Адже ж не можна називати націоналізмом бажання працювати самостійно та на основі докладного знання місцевих відносин, бажання навчити народ універсальних ідей в його власній, а не в чужій мові. В такому разі були-б національними всі групи самого Інтернаціоналу, - не згадуючи вже про інші соціальні групи у Франції, Німеччині, Італії і т.д. Ціла ріжниця між українськими соціалістами і, напр. французькими полягає в тому, що через те, що французька держава існує вже давно і без перерви та що ніхто не боронить французам вчитись і писати свою національною мовою, ніхто також не дивується, що французькі соціалісти пишуть для свого народу по-французьки, а не по італійські". •

Підкреслюючи ідею українського соціалістичного інтернаціоналізму, Драгоманов підкреслює і культурну поступовість його:

"В українській соціалістичній літературі рівночасно проголошується в ій на в с і м р о л і г і й н и м, національним, політичним і соціальним ідеям, котрі не годяться з універсальним суспільним і науковим поступом - байдуже, чи поділяє наш народ ці ідеї і чи не створило-б українським соціалістам цілковите чи часткове їх визнання повну часову непопулярність серед народу".

"Українські соціалісти, принаймні дотепор, не вчинили нічого такого, що могло вказати на їх відхилення від ідей новітнього інтернаціонального соціалізму. Серед них не знайдеться ні тільки жадних ознак такого націоналізму, котрий хоче панувати над другими або котрий претендує на моральні і матеріальні сили інших націй, але й такого, котрий журиться виключно членами своєї національності".

"Вони /українські соціалісти/-продовжує далі Драгоманов - говорять не тільки про цілковиту автономію всіх неукраїнських груп і громад в цій країні /в соборній Україні. М.Ш./, але також і про необхідність солідарності і взаємної допомоги в ді-

жельности представників цих груп і громад, а також і сусідів України: Великорусів, Білорусів, Поляків, Чехів, Словаків, Болгарів, Румунів, Німців і Індів".

Конструктивну форму цієї солідарності і взаємної допомоги соціалістів різних націй Драгоманов уявляє так:

"Українські публікації, виходючи перш за все з інтересів своєї країни, керовані бажаннями, щоб пропаганда соціалізму велася в ній одночасно і планомірно на всіх мовах залюднюючих її націй і груп, підкреслювали багато разів необхідність сконституування одної інтернаціональної федерації соціалістів по-луднової Росії і пограничних з нею країв, розуміється, реально-го, а не лише формального союзу. Як щоб такий союз здійснився здолини вгору, цеб то виходив від дійсних робітничих груп, то він міг-би завдяки своїм безпосереднім зносинам зі сходом і заходом набрати форми певного роду с х і д н о - е р о - п е й с ь к о ї і н т е р н а ц і о н а л ь н о ї а с о - ц і я ц і ї, котра в свій час, як що західно-европейська асоціація /І.Інтернаціонал. М.Ш./ в той чи нищий спосіб знову відродиться, могла б привести до цього союзу західно-европейських соціалістів дійсні, а не фіктивні робітничі групи великої країни, досі лималася майже не порушеною животорним словом універсальних ідей соціалізму".

"Такі є ідеї українських соціалістів", закінчує Драгоманов і вказує, що руські соціалісти ще не доросли до іх. "Ми думаємо - каже Драгоманов далі, - що помимо того, що від часів Герценя і Бакуніна слова федерація і націть а нархізм є святими словами для руських соціалістів, близкою практичною формою іх діяльності буде якобінізм, а не той федералізм, про котрий ми говорили вгорі".

Дійсно, Драгоманов передбачив, що "руський соціалізм" практично вилеться в якобінство - тероризм, доказом чого є сучасний большевізм.

На кінці статті Драгоманов укаzuє, що коли між соціалістами сусідніх народів наросте федеративний період, - "тоді напевне ніхто не буде більш енергічним співчленом федерації всіх соціалістичних груп Росії і пограничних з нею країн, як українські соціалісти".

Розуміється, що було б при тій умові, коли-б Драгоманов дожив до такого періоду і був би ідеологічним провідником українських соціалістів!

Нам час показав, що створення Соціалістичної Ліги Нового Сходу навіть з програмою у с а м о с т і й н е н и я України зустрінуте було неприхильно не лише українськими марксистами, але і тими, що вважають себе за чистих... послідовників Драгоманова!

Щоб доповнити характеристику національних поглядів Драгоманова, подамо виписку з його "Листів на Наддніпрянську Україну", писаних вже перед смертю, як підсумок всього, що Драгоманов думав про відношення між національним та інтернаціональним:

"Ми признаємо національність, як очевидний факт, як результат певних природних і історичних обставин життя народного /хоч іноді не обсліджені науково і завжди перевірмінних/; ми признаємо, що цей факт завше треба мати на оці, при громадській праці, а надто ми признаємо важність найвищішої національної ознаки, народності мови, як способу морального зв'язку між людьми. Ми признаємо не тільки право житих груп людей, в тім числі й національних, на автономію, а й безмірні користі, які виносять люди від такої автономії. Тіль-

чи ми не можемо шукати собі провідних думок для громадської праці культурної, політичної і соціальної в почуттях інтересах національних, бо інакше ми б заплутались в усіх субективностях, в лісі історичних традицій і т.д. Ми шукаємо таких провідних і контролючих думок в наукових виводах інтересах і національних, в селюдських. Через те, кажучи коротко, ми відкидаємо не національності, а націоналізм, а надто такий, котрий сам себе виразно противує людності або космополітізму. Ми не признаємо примусових думок і почуть, котрі видаються за національні, ніяких обовязкових історично-національних святощів, а надто ненавистів до других національностей. Д. Варто вій ганить українських радикалів, що вони забувають мої власні слова, висказані-б то "в одному з останніх моїх творів" і признаваємі галицькими радикалами, тоб то, що "розвиток / мас народу / можливий тільки на національному Грунті". На самім ділі я висказував подібну думку за віче, починаючи від своїх перших печатних студій по римській історії /1863/, в котрій я вперше здібався зо справою космополітизму націоналізму в ту пору, як по слову римського ж поета "заплонена Греція заполонила сурового побідителя" свою культурою. Починаючи з тих студій, я всякий раз, коли була потреба казав одно: космополітізм в ідеях і цілях, національність в ґрунті і формах культурної праці! Й полемізував 30 років проти російських псевдо-космополітів, котрі не признавали української національності, і проти українських націоналістів, котрі, виступаючи проти космополітизму, рвали єдину провідну нитку безпошибного людського поступу і саму підставу новішого відродження національності і відкривали дорогу до себе для всякого шовінізму, виключності і реакції". /"Листи на Над.Укр., ст.68-69/.

Чи можна вимагати більшої ясності виразу, щоб зрозуміти напрям Драгоманова: вперед до поступу, в боротьбу за такі ціли українські, які властиві всьому людству! Як бачимо, космополітизм Драгоманова не безнаціональність, а те, що ми називаємо інтернаціоналізмом. Але яка-ж консеквентність в служенню україн.народові!

Наведені витяги з праць Драгоманова відуть такою сучасною свіжістю, що навіть багатьом сучасним "драгоманівцям" треба наново повчитись у свого учителя, щоб стати соціалістами.

Я більше думаю спинитись при кінці свого викладу над висновками з інтернаціоналізму Драгоманова, а тепер перейду вирост до викладу його соціалістичної програми, на основі котрої він мислив визволення українського поневоленого люду, а також взагалі визволення трудового люду всього світу.

Цю програму, як відомо, було принято Драгомановим, Павликом і Подолинським 1 вересня 1980р. і опубліковано в I числі періодичної "Громади", яку видавано на кошти Подолинського.

Найкращим викладом цієї програми може бути лише перечитання її в дослівному тексті. Я подам основні її пункти. Її мусить знати не лише кожний "драгоманівець", а й просто кожна освічена українська людина, щоб правильно зрозуміти, як самого Драгоманова, так і смисл подій на Україні за останні десятиліття.

VI. СОЦІАЛЬНА ПРОГРАМА ДРАГОМАНОВА.

На основі "Переднього слова до Громади" і інших писань драгоманова С.Подолинський так зформував програму першого соціалістичного українського гуртка, який приняв її в такій редакції /подаю лише пункти/:

"Ці наші бажання і думки ось які:

I. В справах по літічиних ми бажаємо:

1. Рівного права для всякої особи, як чоловіків і парубків, також і дівчат усякої породи /раси/.

2. Неодмінної волі слова, печаті й науки, зборів і товариств.

3. Безперешкодної самовиправи /автономії/ для кожної громади в її справах.

4. Повної самосточечти для вільної спілки /федерації/ громад на всій Україні."

До цього відділу в програмі є пояснення: що вважати треба за Україну /всю етнографічну територію від Тиси до Кубані, від р.Нарева до Чорного моря/; про сучасну будову України /чужинці є пануючими класами на Україні, а українці - поневолені класи селян і робітників/; з цього виходить, що національне визволення українців є соціальною справою; далі про права чужих трудових мас, нарешті пояснено:

"Самосточечть/автономія/ політична громади єсть, по нашій думці, воля кожної громади признатись до того народу й приступити до тієї спілки, до якого вона сама скоче, а також воля кожне по своєму впорядкувати всі справи серед себе й усії свої стосунки до других громад".

Драгоманівці вважали, що "працюючі чужинці будуть для українців узлами, які прив'язуватимуть їх до всіх сусідніх пород /націй/, з якими українці по винні приступили до великої військової вільності спілки /інтернаціональної федерації/".

Отже ми в програмі маємо постулати самостійності і соборності України, як необхідну передумову до рівноправності між націями, які повинні входити в вільну міжнародну спілку. Для сучасних драгоманівців ці постулати обовязкові, коли вони хочуть бути соціалістами-драгоманівцями. Спочатку я лістиний метод розв'язання національної справи гарантує свободу і добробут особи, громади і нації, а буржуазний метод "розв'язання" національної справи є заогнюванням національних антагонізмів, шляхом до війни. Зразком національної держави, збудованої по буржуазно-шовіністичному методу, є сучасна Польща, Румунія і Чехословаччина. Хотіли-б українці робітники й селяни створити державу на зразок Польщі і ін.? Це є центральне питання ур. визвольної національної політики.

Підемо далі в розгляді програми:

II. В справах господарських /економічних/ ми бажаємо:

5.Що б усі сили природи й струменти, що потрібні для здобутку людям користних річей, себ-то: земля, вода з усім, що в них є, машини й фабрики й т.п.були просто в руках товариств і громад хліборобських і робітницьких і щоб люди не мусіли продавати свою працю в найми панам та багатирям, а робили просто на себе.

Ми думаємо, що спільна або гуртова власність і спільна, гуртова праця юго-західніх українських людей, їхніх осібна, але ж заразом ми думаємо, що те, яким способом перемінити осібну власність /собину, бать-

ківщину/ на гртову, а далі, як упорядкувати спільну працю і як ділити вхітог од неї ще мусить залежати від доброї волі можного товариства й можної громади. Певно, що розвага й проба /практика/ нац потребами господарськими навчать осібні громади не тільки спільноти праці /кооперації/ й розумному пошуку вжитку од неї посеред самих громад, але й проміж громадами цілих країн і на цілому світі".

Ця коротко, але ясно викладена соціальна програма господарства є тим, що складає основу соціалізму. Головна риса її: соціалістичне господарство основане на власній праці, без наймитства! Робітники є разом із господарями підприємств, кооперованих кожне в середині себе і кооперованих поміж собою. Кто цього закону соціалізму, установленому і Фур'є, і Прудоном, і Марксом, і Енгельсом, і Драгомановим не розуміє, той не розуміє, що таке соціалізм, або удає, що не розуміє, як напр. московські большевики.

Вдумайтесь: соціалізм вимагає гуртової, спільної власності тих, що самі і працюють в підприємствах чи на землі, а в ССР не тає: і земля і фабрики, залізниці і т.п. належать не громадам працюючих, а державі. З цього важний наслідок: працівники змушенні продавати свою працю державним підприємствам. Через те робітництво в ССР є наїмність, як і в цілому капіталістичному світі. І господарський устрій ССР самі большевики називають державним і капиталізмом. Капіталізм - чи він приватний, чи державний - є капиталізм, цеб-то система визику найманої праці. Не робітництво і хліборобські товариства й громади порядають працею в підприємствах і на землі, а держава, цеб-то організація урядовців, звязаних між собою владою зверху вниз, тоді як соціалізм є організацією, будованою знизу вгору.

Програма Драгомановців є максималістична, найлівіша, що програма повного, як бачите, соціального перевороту, але вона є протилежна тому, що зробили большевики. Устрій большевицький є не соціалістичний, бо оснований на визику найманої праці. Це і є причиною, чому українські соціалісти борються проти большевизму.

Але це ще не вся причина боротьби. Через те, що державний капіталізм є системою будованою зверху вниз, через призначення урядовців, а не вибори, урядовців, що розпоряджають військом, поліцією, шпіонажем та ще й економічно тримають в залежності трудову масу, то через це на Україні селяни й робітники не попали до влади; влада призначена з московської гори з тих, хто за Москву, за правительство - український народ опинився в неволі, не може собою розпоряджати. Україна стала колонією Москви.

Боротьба, значить, не мінує.

"III. В справах освітніх /культурних/ ми бажаємо:

6. Зросту випробованої /позитивної/ науки про речі природні й громадські, а також уміlostів, з тією науковою звязаних. Ми думаємо:

що така наука й уміlostі /словесні, театр, мальство, різьба, музика/ замінить зовсім теперішні віри, через які люде стільки ворогували й ворогують проїміж себе. Потім ж це настане через вільну науку й проповідь, то ми думаємо, що кожній людині і товариству треба залишити волю держатись таїї віри, якої вони хотять, з тим тільки, щоб прихильні до кожної віри /християни, юди, магометанці і т.д./ й до кожного брацтва /штунди, шалопути й інші/ содержували свої церкви й попів на своїй конці, щоб навіть на це не було й громадських податків ані громадської праці, а кожний давав би на це від себе, якби сам забажав".

Ця культурна програма дуже коротка, в ній говориться лише про три справи - науку, мистецтво й релігію. Нема про шкільництво і виховання, навіть не згадано, якою мовою розвивати науку на Україні, але з інших творів Драгоманова ми про це докладно знаємо.

Програма далі має головну тактичну засаду українського соціалізму:

"Вступаючи з письменством, ми тим вже погазуємо, що не відхиляємось від мирної праці та громадського поступу наперед /протресу/. Тимчасом ми не маємо марних націй. Нігде й ніколи докорінні зміни громадського життя не робились тільки мирним поступом. На Україні, що може менше, ніж де інде, можна сподіватись, щоб начальства й панства по-волі зреєлись свого панування й через те простому народу на Україні і не обійтись без оружного бою, й повстання /революції/. Тільки це повстання передасть у руки хліборобських і робітницьких громад і товариств сили природи й струменти, потрібні для здобутку. Щоб же старі панські стани й начальства не змогли потім захопити в свої руки знов що з громадського добра й не понорили свого панування,-

треба, при першім случаю, скасувати державне військо й позаводити громадське розацтво /міліцію/, в котрому б кожний громадянин мав оружжя і знав з ним обертатись".

Отже: програма українського соціалізму вказує, що шлях до визволення - соціальна революція.

Завершення соціалістичного ладу на Україні уявляється Драгоманову так:

"Цілком такі /соціалістичні-М.Ш./ порядки аж тоді можуть бути і в одній країні, коли вони будуть на всьому світі, бо лише тоді зовсім перестане потреба в вояках і купцях, з котрих скрізь і заводиться панство й багатирство, а за тим і державство. Для таких порядків треба аби не було опівства й віри, з котрої виходить попівство, бо попівство теж панство й начальство, а віра заводить незгоду між людьми" /"Громада", I/.

Таким чином для Драгоманова ясно, що успіх соціалістичної революції в одній Україні обумовлений успіхом в цілому світі, отже Драгоманов висуває постулат світової соціальної революції. З того ясно, що міжнародня політика Драгоманова основується на інтернаціоналізмі /він називає це і космополітизмом і інтернаціоналізмом/. Звідци і постулат інтернаціональної федерації, до якої Драгоманов уявляє шлях через східно-європейську і потім славянську федерацію, в якій Україна була самостійною вільною спілкою громад.

Свою ідеологію Драгоманов називає то українським народництвом, то українським соціалізмом, то федеральним соціалізмом, то інтернаціональним соціалізмом. В цих термінах треба розбиратись, щоб правильно інтерпретувати науку Драгоманова.

Центральні ідеї Драгоманова: воля і добробут особи, рівноправство, соціалізм, федералізм.

Що тає федерація за Драгомановим? Це рівноправна і вільна спілка осіб - громада; спілка однонаціональних громад - "держава"; вільна спілка національних "держав" - інтернаціонал. Таким чином федерація - це відносини братерства на основі свободи.

Суспільство, основане на засаді вільного спілкування, спільної власності і спільноЯ праці - соціалізм. Федерація є методом обєднання людей знизу вгору.

Весь федералізм Драгоманова - соціологічний, котрий забезпечує

самостійність Україні в кругує примирених націй.

Такий федерацізм не має нічого спільного з тим, про який говорить буржуазія, большевики і агітатори за російську чи польську федерацію. До своєї праці "Нації Східної Європи та інтернаціональний соціалізм" Драгоманов уявив мотто з Прудона:

Qui dit liberté, dit: fédération, ou ne dit rien.

Qui dit socialisme, dit: fédération, ou ne dit de nouveau rien.

/Proudhon: Du principe fédératif/.

Так! Хто каже свободу, той каже: федерація або не каже нічого. Хто каже соціалізм, каже федерація, або не каже нічого нового.

VII. РЕВОЛЮЦІЯ ТА ЕВОЛЮЦІЯ.

Перетворення сучасного суспільного устрою в соціалістичний, на думку Драгоманова, є справа затяжна. Хоч переміщення власності на землю й знаряддя пролуції з приватних рук на суспільство /на громади й товариство/ може статись лише шляхом оружного повстання /революції/, однаке переведування суспільних відносин може статись лише шляхом пильної культурно-господарської праці, як перед революцією, так і після неї.

Це Драгоманов основує на загальних даних науки про розвиток в природі і суспільстві. Цей розвиток - еволюція. Принцип еволюції лежить в основі світогляду Драгоманова. В своїй автобіографії Драгоманов каже:

"Будучи соціалістом по своїх ідеалах, я переконаний, що здійснення цього ідеалу можливе тільки в певній постепенності і при високім розвитку нас, через що й досяжне більше при помочі духовної пропаганди, ніж кріавих повстань".

В "Передньому слові до Громади" знаходимо пояснення цих слів:

"Ми думали, що давати дуже велику вагу повстанням, а до того й вірити в те, що велика корінна зміна усіх громадських і господарських порядків, які звуть "соціальною революцією" може стати ділом одного великого повстання, навіть і в одній величій країні, - це показує звичку думати більше про державні справи, ніж про громадські й господарські. Звичка та вкорінилася в людях письменників за ті часи, коли люди, поставлені в державних урядах, думали, що вони можуть державною силою згори повернути життя й самі думки і звичай тисяч і міліонів людей, як їм завгодно. Такі державні думки йшли тоді поруч із старою науковою про природу, науковою, якотра довго навчала, що бог творить в світі чудеса, а потім коли й дібралася до того, що побачила порядок в зміні всього на світі, то все-таки думала про скорі зміни, про перевороти на світі земному - *les révolutions du globe terrestre*. В XIX ст. було багато повстань, - ані одно з іх не здолало змінити до коріння порядків не то громадських і господарських, а навіть державних. Недавніми часами й науки про природу, геологія і біологія показали, як по малу йдуть всі зміни на світі і замінили слово *révolution* на *évolution* /роспускання, зростання/. Нова наука природна мусить перевчити письменників людей і в їхніх думках про зміни порядків громадських, відучити від звичок держати свої думки найбільше на державних справах та державних змінах, на скорих переворотах та повстаннях, і привчити памятати, що в сі порядки в людських громадах ростуть, а не рообляться в і дразу і що державні чи противудержавні заходи й повстання - тільки частини тих приводів, якими посuvаються зміни в людському житті, а даліко не в се.

до того ж і наук про громадське життя де далі все більше виясняє, що державні порядки колись, тоді, як найголовніше діло була війна, були корінем і господарських змін, напр. забирання землі вояками, а тепер державні порядки найбільше - тільки і по крівля порядки в господарських і наслідок думок людських, і що значить їх заложити або повалити не можна відразу. Сама думка про "безначальство" відригає всяку думку про переміни згори вниз, а не знизу вгору: від особи до товариства й далі, і примушує перемінити слова *révolution sociale* на *évolution sociale* і зменшити віру в самі повстання. Повстання можуть починати будити громадський розум, можуть кінчати старі порядки, хотів вже підкопані з усіх боків інакшими способами..., але зробити нові порядки та ще й громадські і господарські саме повстання не може.

Навіть повалені старі порядки, особливо громадські і господарські, вертаються безпремінно "на другий день повстання", коли їх нічим замінити таким, щоб господарські потреби людські так чи сяк задоволені, а з тими потребами люде не ждуть довго... Сила зросту нових порядків значить не стільки в повстаннях проти старих порядків, а особливо не в скасуванні державних порядків, скільки в зрості малих і великих товаристств між людьми, в зміні звичаїв і думок людських по всіх громадах якої країни, коли не всіх країн, хоч би на перший раз самих європейських, в цілім ряді праць зовсім не політичних, а громадських і господарських, родинних і наукових" /"Передне слово", ст. 69-71/. В іншому місці Драгоманов знову віртається до вияснення поняття "соціальна революція".

"Саме поняття соціальна революція не має змислу, коли розуміти слово революція в звичайному значенні горожанської війни... Революція, як оружне повстання певної меншини /більшості нема чого повставати/, є поняття круга відносин політичних, державних і там має повний змисл, бо певної меншини буває досить для повалення данного зверхнього державного ладу й установлення іншого, хоч не все буває досить для укріплення його. Але що може зробити яка-небудь меншість в такій справі, як заведення спільногого використування дібр, що вимагає добровільної згоди й високого морального розвитку великої більшості населення?! Тут і не дуже велика більшість не вистає..."

"Для того, щоб люде могли міцно заступити старий порядок новим, особливо таким складником, як націоналізація чи навіть інтернаціоналізація власності, треба, щоб вони мали в умах готовий пілн та кої організації, який виробляється чи ліпше сказати виростає рядом досвідів у постійній, ріжносторонній боротьбі з відхилючим порядком і в таких самих спробах заведення нових порядків. Цей ріст і творить суспільну революцію, в якій воєнні акції, як вибухи класової ненависті, бунти і революції, очевидно, не місце, але творять тільки частину її і при тім зовсім не найосновнішу".

Ми подали ці довги виниски з писань драгоманова тому, щоб слухачі і читачі позажно спинилися коло цього важного питання. Хто як його розуміє, той таку тактику пропонує. Намітити шлях до якоїсь сус-

пільної мети можна лише при умові ясного розуміння питання про соціальну революцію і еволюцію.

Перш над усе, за драгомановим, у громадському процесі, як і в природньому, є свої закономірності для змін, ігнорувати ці закономірності не може той, хто хоче йти певно і твердо до мети. Але змін треба мати підлин, виготовленої на засадах чистої /досвідної/ науки. Революції є неминучі, як частина суспільної еволюції, але революціями не витворюється новий лад, лише або розбуджується думка або завершується зміна, підготовлювана свідомою працею. Лише зміни порядків громадських і господарських, родинних і понять наукових ведуть до переміни суспільного устрою в праці більшості населення. "Звичка й користь більше мають сили над людьми, ніж слово й розум", та же Драгоманов у "Передньому слові". Отже захоплення влади зброяю не дослгає того, що нам треба і зімни суспільного ладу.

Можна сказати, що Драгоманов полемізує з московськими большевиками і українськими ворохобниками, які балакають лише про владу, владу, владу. Больщевики силуються ще й перевиховати людей і перебудувати суспільну структуру, що ж до українських політичних "короспілок", то іх ви бачите кругом: вони говорять-говорять-говорять, але нічого не будують ні в області господарства, ні культури, ні навіть політичної організації. Вони висміють навіть культурно-господарсько-політичне будівництво інших, особливо радуються, коли воно не вдається. Я б міг дати багато прикладів такого відношення до праці теперішніх драгоманівців /с-рів/: оскільки вони почали в основу своєї праці науку /соціологію/ і оскільки організують школи, видаємо, кооперативи, то ця праця зустріває не раз насмішливі відношення з боку політичних горобців, що лежковажно цвіріньяють про "аццію", але не організують її і не розуміють акцій, що ведеться іншими.

Що минуло 10 літ після захоплення України чужинцями і що стан української справи не змінився на ліпше, то цього якраз не розуміють ті, що все даремно чекають повстання "через два місяці". Цей політичний ілюзіонізм є властивий якраз тим, котрі не займаються науковим вивченням суспільного життя. Політична демагогія - це іх засоб в осередку темної маси. Тимчасом, політичному реалізму можна навчитись лише у Драгоманова!

VIII. ЗАСАДИ ТАКТИКИ ДРАГОМАНОВА.

З усього раніш сказаного можна вже дещо вивести і про систему тактичних засобів і про конструкції Драгоманова.

Перша засада тактики драгоманова: робити щодніте, що можна з даними силами зробити. З цього виникла праця драгоманова над виробленням програмо-мінімумом, яку можна було здійснити в тодішніх історичних обставинах. Це відома "Вільна Спілка", що вийшла 1884 р. з підзаголовком: "опыт української политico-соціальної программи". Змістом її є: організація то-

вариств "Вільних Спілок" для боротьби за перебудову Росії на федеративних засадах, за здобуття громадських свобод. В книжці Драгоманов розкрив близьку зміст демократії, яку вже можна завести в межах капіталістичного ладу.

В "Передньому слові до Громади" Драгоманов каже:

"люде, що посвятилися на те, щоб послужити українським громадам, мусять, добиваючись до тієї конечної цілі /"безнадальства"-Н.Ш./, користуватись усією міній малими змінами та перішніх порядків, котрі хоч в чому небудь, хоч на час поліпшують долю тих громад, а найбільше таєми, котрі влекують людям і громадам спосіб збиратись до куп, вкупі роздумувати про своє життя й пробувати поставити його інакше!"

Улюблений тепер, скажім, у большевиків спосіб висловлюватись "або все, або нічого" і "чим гірше, тим ліпше" Драгоманов засуджує, бо ні біологія, ні соціологія не підтверджує, щоб таємій стан приймався між людьми і навіть між тваринами.

"Ніяка жива тварина не витерпить, щоб не вхопити хоч ту частину, яку можна вхопити, з того, що ії треба, а з другого боху-усяку так можна заморити, що вона вже й ногою не двигне сама, а з третього - підживившись трохи, усяга забажа більшого, а далі й усього, що треба".

Звідци й виник у Драгоманова погляд на потребу честного компромісу, як методу суспільної боротьби в нереволюційний час:

"В компромісі чоловік не зміняє й не тайтъ яко вост и своїх думок, а тільки стремлячися в певну хвилину до того, щоб його думки стали законом для громади, ставить в цю хвилину та-ку іх сект і лікість, яка на той час може бути засвоена громадою, і прийме для того поміч і других людей, котрі в цій точці згоджуються з ним, хоч не згоджуються в інших, при чому ніхто не тайтъ від другої сторони своїх оснівних думок" /"Народ", 1891р., ч.3/.

Нерозуміння багатьма людьми суті і значення компромісу, як технічного способу просовуватись вперед, приводить людей до опортуності знику, цеб-то постійного шкотильгання на одних випадках, яким людина без намислу підпорядковується і веде свою тактику під диктат цих випадків, не стараючись боротись проти їх, протиставити свої "випадки".

Опартунізм заражди є продуктом не обдуманого компромісу, а стражу і нерозуміння суспільної ситуації. Опартунізм ніколи не лунає про кінцеву мету, а це якраз і робить опартунізм огідним, особливо в соціалістичній політиці. Драгоманов дає вказівку про тактику компромісів, які ведуть до мети: "Звісно, ні один з тих, хто поставив собі ту конечну ціль, про яку ми сказали вище, тоб-то цілковите безнадальство й цілковите громадство, - не може вдовольнитись малими змінами в теперішніх порядках, а добившись їх, буде добиватись все більшого. В самих менших змінах, в змінах державних, він буде байдужний до того, як там впорядкується вище державне начальство, а більш налягатиме на те, щоб вбільшити власне волю кожної особи в слові й практиці, волю кожної людської породи, спілкі, громади, країни, - щоб, скільки можна, вменшити силу державного начальства, чи то царського, чи гетьманського, чи то управи /адміністрації/, чи самої виборної ради /парламенту/, перед силою особи, громади, і щоб дати їм більше способу для того, щоб заложити живі початки порядків безнадальних: безпанських і бездержавних": Ледви чи можна вказати в українській соціологічній літературі

турі більш яскраву формулу реалістичної політики компромісу, як ця форма Драгоманова!

З вищеперелічених засад Драгоманов виводить тактику українських соціалістів.

"Ми думаємо, що наша Україна, котра не має ні свого попівства, ні панства, ні купецтва, ні держави, а має доволі розумне від природи мужицтво - залюбки прийме науку про беззначальній товариські порядки, що через те на тій Україні варто працювати громадівцям, а найбільше тим, котрі зросли на Україні".

Драгоманов каже далі, що про способи праці цих соціалістів можна б викласти на основі всесвітнього досвіду і висновків теоретичної науки, "але ми ліше будемо виводити ті думки з перегляду того стану, в якому стоїть тепер наша Україна".

Це так характерно для Драгоманова - соціолога, що виводить тактику на Україні з вивчення українських обставин:

"Ми думаємо, що усюка громадська праця на Україні мусить мати українську одежду - у країні с т о . Звісно, тє "українство" не може бути в цілях праці. Цілі праці людської однакові на всьому світі, як однакова з думана наука /теоретична, - М.Ш./. Але прикладна наука не однакова скрізь. Так і з громадською працею: в кожній країні, в кожній людській породі, далі навіть в кожній громаді й колоїдні особи - мусять бути осібні підходи й приводи до однагової цілі; кожна країна й купа людська може показати більш ясно, ніж другі, потребу й спосіб тієї чи іншої з тих праць, того чи іншого способу праці, потрібної для всіх людей".

Цим поглядом Драгоманов одержується від багатьох навіть сучасних укр.політиків, які і не думали вивчати і досліджувати населення України, щоб з цього вивчення виводити правила політичної поведінки і програму реальної праці. Драгоманов перший в своїх творах зазначив основні методи соціальної структури України: контраст села і міста, соціальну неповноту української нації /відсутність нац.попівства, панства, купецтва, бюрократії і взагалі буржуазних груп/, а з того зробив висновки для збудування визвольної програми.

Ще одне незвичайне правило: у країнській соціальній партії не партія, а громада. Зрозуміло, що якщо державні зміни мають мале значення, то Драгоманов логічно відкинув партію, як організаційну форму соціаліст.праці. Натомість розвинув теорію громади, як основної одиниці соціалістичного суспільства. Друга половина "Переднього слова" присвячена розглядові завдань укр.соціаліста в громаді. Не йти з України, працювати в громаді, стати корисною для неї людиною - таке завдання всіх, що розуміють, що без практичного пристосування своїх сил на праці в народній масі нема активного соціалізму!

Далі: праця і боротьба соціаліста мусить бути основана на моральному ґрунті, бо "чисте діло вимагає чистих засобів".

Нарешті: наукова правда - вище всього, бо "неправда - не просвіта".

Організаційне правило для українських соціалістів: працювати в межах нації без огляду на державні кордони. Соціалістична організація не по державах, а по націях. Звідци вимога: щоб українські соціалісти творили одну організацію скрізь, де є українські маси.

В згоді з цим зізд радикальної партії постановив у 1906р., щоб згликати українських соціалістів творити одну соціалістичну партію

на Наддніпрянщині, в Галичині і навіть в заокеанських колоніях! Як знаємо з фактичного стану річей, навіть тепер цей постулат Драгоманова не здійснений ще й досі.

Яке мало-би бути відношення українських соціалістів до тих держав, де живе український народ?

"Далеко можливіше для українців добиватися в тих державах, під котрими вони тепер, усюкої громадської волі за поміччю других пород, котрі теж піддані тим державам". /Громада I, ст45/.

Це правило особливо значне для нашого часу. Його використовує укр. буржуазна інтелігенція, котра контактує з іншими націями тих держав, де живуть українці.

ІХ. КРИТИКА І ОЦІНКА ІДЕОЛОГІЇ ДРАГОМАНОВА.

Розглядаючи творчість і діяльність Шевченка, драгоманов висловився, що Шевченко не був і не міг бути соціалістом з огляду на те, що Україна аграрна, не має розвинutoї системи найманої праці, промисловості і міст.

Дивовижно звучить це твердження: та-ж ми у Шевченка знаходимо погляд на спільну земельну власність в "Холодному Яру":

По якому правдивому,
Святому закону
І землею, всім даною,
І сердечним людом
Торгуєте? Стережіться ж,
Бо лихо вам буде...
Бо в день радости над вами роспадеться кара,
І повіє новий огонь
З холодного яра!

Опіріч того зустрічаємо у Шевченка таку формулу:

Чи є що краще, лучче в світі,
Як у купі жити,
Добро певне з братом певним
Спожити, не ділити.

Хіба це не є формула соціалізму?

У Шевченка знаходимо і пряний вираз спочуття "комунізму", як за його часу називався соціалістичний рух в Європі за революції 1848р. В Росії за часів Шевченка дуже мало було відомостей про соціалізм. Шевченко не був теоретиком, а лише поетом, однаке його напрям цілком виразний - на спільну революцію, на визволення робочого люду. Пригадайте його передсмертні молитви, в яких він жадав перемоги робочого люду над панством.

Можемо згодитись, що у Шевченка нема теоретичної розробки соціа-

лізму, але всі його тенденції є класові, направлениі на перебудову суспільства на засадах трудової демократії. Це становище відповідає інтересам соціалізму. Соціалістом людина може стати і в аграрному суспільстві, з нерозвиненими містами і слабим промислом. Доказом цьому є... сам Драгоманов. Драгоманов був на похоронах Шевченка, як представник молодшого покоління. Чи Україна 60-70 р.р. дуже одріжнялась від України 40-50-х р.р. ХІХ ст.? Ні. Вона була і тоді та навіть і тепер аграрною. Зі становища Драгоманова не лише Шевченко, але й сам Драгоманов і ми начебто не можли стати соціалістами, а тимчасом Драгоманов став основоположником укр. соціалізму в аграрній країні. І сьогодні ми згадуємо 50-літню річницю першої програми українського соціалізму.

В чим же річ? А в тім, що Драгоманов був під десь яким впливом марксизму і помилково думав, що соціалізм може виникати лише в країнах промислових. що Драгоманов був під впливом марксизму-показує і його друге твердження ніби-то держава є по кривіллю над справами господарськими. Ця "погрівля", ніщо інше, як твердження Маркса про політику і державу, як над будову /überbau/ над економікою.

Однаке Драгоманов не був марксистом, про що він сам виразно заявив у листі до Ю. Бачинського:

"Ви знаєте - пише він, - що я не згоджуєсь з філософією історії і політики виключно економічною, бо вважаю її за свого роду метафізику, а життя людське за замало складне, щоб його пояснити лише одним елементом. Але я нічого не маю проти і одно-бічної доктрини, коли вона веде до досліду нових фактів. На лиху марксисти, або ліпше - енгельсисти рідко коли досліджують що, а просто a priori чертять історичні і політичні фігури, часто зовсім фантастичні" /Переписка Др-ва з Ю. Бачинським, ст. 7-8/.

Однаке він користав з "однобічної доктрини", яка напр. устами Енгельса сказала, що "коли-б не було античного рабства, то не було-б сучасного наукового соціалізму". Висловлена тут ідея логічного звязку між такими явищами, як античне рабство і сучасний науковий соціалізм справді вказує на "метафізику" марксистів, які чертять иноді фантастичні фігури. Тимчасом і Драгоманова торкнулась ця метафізика, коли він виводив думку, що в країні аграрній з не розвиненими містами не може свідома людина стати соціалістом.

Далі ми мусимо вказати, що і славний вираз "український соціалізм не партія, а громада" треба відповідно очистити від деяких непорозумінь. Драгоманов, кладучи в основу конструктивного соціалізму громаду впадав в деяку однобічність. Він мислив громаду, як трудову спілку, тимчасом такою громада мусить стати в соціалістичному суспільстві, сучасна сельська і особливо міська громада є складним сполученням різних суспільних класів. де є клас, там буде і його активна сила - партія. І клас і партія в сучасному суспільстві є рушійними силами соціалізму. Отже: як можна сказати, що "український соціалізм не партія"? Комуністи, напр. кажуть, що творцем соціалізму є партія. Вони навіть зійшли з чисто класової політики, поставивши партію над робітничою класовою. Коли ми дослідимо соціалістичні теорії і рух, то побачимо цікаве явище: основною силою соц. руху і його формою приймають теоретики різних суспільних скупин: марксисти - клас, леніністи - партію, синдикалісти - проф. спілку, гільдії - гільдію, релігійні лідерства, кооператори - кооперацію, теоретики державного соціалізму - державу, Драгоманов - громаду.

Описуючи форми організації і функції якогось суспільного скупчення, теоретики перегинають пальму в другий бік і по-за своїм улюбленим, теоретики перегинають пальму в другий бік і по-за своїм улюбленим,

леним об'єктом недобачають де-чого дуже важного, а власне: суспільство є сполученням всіх вищезазначаних скupчень, може з їх відповідає якісь людській потребі і може з їх грас повну, іноді дуже важну, соціальну роль, але не вичерпну; може з їх не є абсолютно, а функціонально-залежним від інших суспільних скupчень, тому булавати наукову теорію соціалізму, цеб-то теорію перебудови цілого суспільства, можна лише на досліді всієї сукупності суспільних явищ. Перебудову суспільства можна мислити, як одночасову зміну всіх суспільних явищ в структурі і функціях скupин, агрегатів і суспільства. Інакшими словами: науковий соціалізм може бути лише, як інтенгальний соціалізм, виведений з вивчення усієї суспільної дійності. І даремно говорити: соціалізм - це партія, соціалізм - це кляса, соціалізм - це держава, син'шкат, гільдія, кооператив. Даремно також говорити, що "соціалізм не партія, а громада". Во ѹк порівняти село і місто, то повстане зразу питання: яка громада? Чи сельська чи міська? Драгоманов усі надії свої звязував з сельською громадою. Тимчасом, ось за большевизму на першому місці стоять партія, клас, держава, місто, а сельська громада є предметом поневолення і визиску.

До сельської громади Драгоманов прийшов через досліди структури населення України. Він правильно вказав, що українська нація - це міжщтво/селенство/, але це було навіть за його часів не зовсім точно, бо й тоді було ще українське ремісництво /це добре вияснів приятель і однодумець Драгоманова др. Сергій Подолинський в своїй книзі "Ремесла і хвабрики на Україні"/, а тепер ми вже знаємо, що українська нація - це селянство, робітництво, ремісництво і інтелігенція з пупянками і інших класів - дрібної буржуазії і де що поміщицтва. Тепер, як і тоді є місто на Україні. Що робити з містом? Відповіді на це питання у Драгоманова не знаходимо виразної. Все суспільство обернути "в громади вільників людей" - це добре, але коли чужинці творять багато міських громад та й таких, що мають право входити в союзи з своїми одноплеменними сусіднimi народами по своїй волі, то... українське село не справиться з ними. Це добре показала і велика революція 1917 року.
